

Voltaire (1696-1778)

François Marie Arouet de Voltaire [våltær]

Tekst/illustrasjoner:

Øyvind Olsholt/Salmonsens konversasjonsleksikon, Clipart.com

Filosofiske spørsmål:

Øyvind Olsholt og Anne Schjelderup

Sist oppdatert: 15. november 2003

Voltaire (1694-1778) var en samfunnskritiker og filosof og en av de ledende skikkelsene i den franske opplysningsfilosofien på 1700-tallet. I likhet med Montesquieu tilbragte han flere år i England og han skrev begeistret om alt det han så og hørte i her. Men selv om han oppnådde stor anerkjennelse, kom han også opp i mange vanskeligheter på grunn av skriftene sine. Han ble flere ganger kastet i fengsel og ble til og med kastet ut av landet. – Voltaire levde et dramatisk og innholdsrikt liv fra begynnelse til slutt. I denne andre delen skal vi ta for oss siste halvpart av livet hans. Her vil vi se at opplever både motgang og medgang, men at det hele ender godt...

Andre del

En god venninne er bra å ha

De «engelske brevene» ble ikke vel mottatt da de ble utgitt i Frankrike (boken ble først utgitt på engelsk i England). Bokhandleren ble kastet rett i Bastillen. Det ble utstedt arrestordre på Voltaire etter utgivelsen og han måtte derfor flykte fra Paris. Igjen. Denne gangen endte han opp (med regjeringens tillatelse) hos en fornem venninne som eide et slott i Cirey (i Champagne): *Marquis de Châtelet*.

Hos henne hadde han et sikkert tilfluktssted de neste ti årene (fra ca. 1734 til ca. 1744). Cirey var et perfekt tilholdssted for Voltaire. Det lå nærme Paris, slik at han lett kunne holde kontakten med de miljøer som var viktig for ham der. Samtidig lå det ikke langt fra grensen til Tyskland og Sveits. Derved kunne han raskt flykte dit dersom han skulle komme i for mye trøbbel i Frankrike. Han hadde altså ingen illusjoner om at han skulle bli omfavnet av myndighetene med det første...

Marquisen av Châtelet var en intellektuelt meget oppegående dame og hun forsøkte å påvirke ham til å arbeide mer med naturvitenskap, særlig fysikk. Hun fikk til og med installert laboratorier på slottet slik at de sammen kunne utføre mer avanserte eksperimenter. Og så tok hun meget godt vare på François på sitt luksuriøse slott. Selv var han strålende fornøyd med å bo hos henne og han produserte her artikler, bøker og teaterstykker på løpende bånd.

Mens han bodde hos Marquisen mottok han brev av den tyske kronprins Fredrik (som senere skulle bli kong Fredrik den Store av Prøyssen). Fredrik var forbitret over den strenge behandling han måtte tåle fra sin far og søkte til sin helt Voltaire i håp om støtte for sin sterke frihetsslengsel. Voltaire ble nok smigret over den unge prinsens beundring og etter kort tid var de blitt gode brevvenner. Fredrik inviterte nå Voltaire til å komme og bo hos ham i Prøyssen, men det skulle ennå gå mange år før den beryktede skribenten benyttet seg av tilbudet.

Akkurat nå, dvs. på 1740-tallet, var den ærgjerrige mesterskribenten mest opptatt av å innnynde seg på hoffet i Versailles. Han begynte å skrive lovtaler over den franske kongeslekten og slesket og smisket alt han kunne for å gjøre sine hoser grønne hos kongen, Ludvig XV. Han fikk da også uttelling for sitt strev: han fikk stilling både som kammerherre og kongelig historieskriver. I 1746 ble han også medlem av det franske Akademiet, noe som var forbeholdt de få.

I unåde (også) hos kong Fredrik den Store

Men i 1749 døde Marquisen av Châtelet. Det fikk umiddelbare konsekvenser for Voltaires anseelse ved hoffet i Versailles. Det ble straks krangling og kiving og konkurransen fra andre diktere og filosofer ble etterhvert litt vel påtrengende. Dermed fant han det nå for godt å akseptere det gamle tilbudet fra Fredrik, som i mellomtiden hadde blitt konge av Prøyssen. Han hadde nå tatt navnet *Fredrik II*. De to hadde holdt kontakten gjennom alle år og Voltaire hadde hele tiden vært en god og samvittighetsfull lærer for Fredrik.

Om prins Fredrik av Prøyssen

Prins Fredrik av Prøyssen var kong Fredrik Wilhelms eldste sønn og Prøyssens tronarving. Han var meget opptatt av musikk, kunst og litteratur, noe hans far mislikte sterkt. Kong Fredrik Wilhelm skal visstnok ha vært en hard far som stadig fikk voldsomme raserianfall. Han skal ha behandlet sønnen så brutalt at prinsen som 18-åring ikke så annen utvei enn å flykte til England.

Fluktforsøket ble imidlertid oppdaget og stanset, hvorpå kongen befalte at prinsen skulle kastes i fengsel. Kongen truet med å henrette sin egen sønn, og tvang prinsen til å se på halshuggingen av sin beste venn, løytnanten som hadde hjulpet ham i fluktforsøket. Det tok lang tid før prinsen var tilgitt og slapp ut av fengselet igjen.

Selv prinser kan ha det tøft...

Voltaire flyttet til Tyskland i 1750 og bodde der til 1753. Det var nok deilig for Voltaire å komme til det tyske hoff etter alle de bitre intrigene ved hoffet i Versailles. I Tyskland ble han dyrket som den store «filosofguden» av alle de skjønnånder og vitenskapsmenn som frekventerte Fredriks hoff. Så her utviklet han sine revolusjonære tanker videre. Blant annet fikk kristendommen gjennomgå. Kristendommen var i hans øyne en asketisk religion som undertrykket all kultur og all menneskelig ånd. Han rettet sine anklager mot en kirke som i mange hundre år hadde gjort hva den kunne for å knuse ethvert fritt og selvstendig menneske. Mot dette satte Voltaire den sunne fornuft og den frie tenkning. Istedenfor kristendommens mangel på toleranse ønsket han seg materiell fremgang og vekst, respekt for menneskets rettigheter og avskaffelse av tortur og harde straffer.

Voltaire var slik sett en uforbederlig optimist. Han hadde en klippefast tro på menneskehetens egne evner til å sørge for rettferdighetens endelige seier på jord, uten religionens hjelp. Men – merkelig nok? – Voltaire trodde også på Gud; selvfølgelig ikke på den kristne, religiøse guden, men på Gud som et styrende fornuftsprinsipp i tilværelsen. En slik Gud var det fornuftig å slutte seg til, mente han. Han trodde altså ikke på Gud fordi det stod i bibelen eller fordi kirken hevdet at det var slik, men fordi det var logisk. Bravo! Fredrik og alle de andre ved det kongelige prøyssiske hoff jublet av begeistring.

Men også i Tyskland skulle Voltaire etterhvert gjøre seg til uvenn med mennesker. Han sjikanerte og laget intriger, han viste sin forretningsgriskhet, sin havesyke og sin giftige tunge. På toppen av det hele forsøker han å latterliggjøre presidenten i kong Fredriks vitenskapsakademi, *Maupertuis*, i et anonymt skrift. Fredrik ble til slutt så rasende at Voltaire fant det best å skygge banen helt og holdent. Men etter kongens ordre ble han stanset på

grensen. Igjen havnet han i fengsel. Han ble sluppet ut etter en måneds tid, men siden han hadde en mistanke om at han ikke var spesielt velkommen i Frankrike heller, dro han nå likegodt til Sveits.

«Patriarken fra Ferney»

Her kjøper han landstedet Ferney i Sveits og landsbyen Tournay i Frankrike. Begge disse stedene lå såpass nærme grensen at han kunne hoppe frem og tilbake alt ettersom han ble upopulær hos myndighetene i de to landene. Men mens han bodde her (og der), gjorde han også mye godt. Riktignok kunne han fremdeles være både tarvelig og smålig av seg, han kunne være hyklersk, falsk og feig overfor andre personer. Men sine *opplysningsideer* sviktet han aldri. Til sin død kjempet han mot presteskap og kirke for toleranse og humanitet, opplysning og fremskritt. Han kunne være svært generøs overfor mennesker i nød, og ved flere anledninger forsvarte han tappert mennesker som var blitt uskyldig dømt. Dette gjorde at han etterhvert ble elsket og beundret av befolkningen.

Han fikk tilnavnet «Patriarken i Ferney», dels på grunn av hans glødende engasjement for andres ve og vel, dels på grunn av den nesten ufattelige mengde løpesedler, pamfletter, brev og satirer han i årene på Ferney sendte ut over det hele Europa – et veritabelt bomberegner av kontroversielle og provoserende ideer som slo gnister til alle kanter. Han var nå (fra midten av 1760-tallet) berømt over hele verden og ved siden av alle skriveriene sine opprettholdt han en svært omfattende korrespondanse. Han skrev ikke bare med kongelige, adelige og vitenskapsfolk, men også med skuespillere, prester og kjøpmenn.

På disse godsene levde han den siste delen av sitt liv, rik og uavhengig som en hvilken som helst fyrste. Takket være sine vellykkede økonomiske spekulasjoner kunne han håve inn store inntekter. Nå var det plutselig *han*, patriarken, som kunne sitte og ta imot henvendelser fra «de store herrer» i det franske samfunnet, «herrer» som tidligere kanskje til og med hadde vært hans motstandere og rivaler.

Da Ludvig XV døde i 1774, ble landsforvisningen mot Voltaire opphevet og samme år vendte han tilbake til Paris. Her ble han mottatt, ikke bare som en helt, men nærmest som en

Panthéon

kirkelignende bygning sentralt i Paris. Panthéon skulle erstatte en gammel kirke som hadde stått på samme stedet. Min i løpet av den franske revolusjon ble kirken *sekularisert*, dvs. den ble tatt i bruk til ikke-religiøse formål, og ble isteden viet minnet om store franskmenn. Det var under revolusjonen at «kirken» fikk navnet Panthéon. Interiøret er dekorert med malerier og mosaikk som skildrer scener fra fransk historie.

Idag er Panthéon er offentlig bygning hvor levningene av store franske borgere oppbevares. Blant disse finner vi: Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Victor Hugo, Émile Zola, og Marie Curie.

triumfator, som en konge, nesten som en gud. Nå, på tampen av sitt liv, var han blitt Frankrikes store stolthet som alle bøyde seg nesegrus for. En kveld i 1778 overvar han fremførelsen av sitt skuespill *Irène* på en av de store hovedstadsscenene. Publikum var elleville av begeistring og det er et spørsmål om det ikke var alt oppstusset denne aftenen som gjorde at han noen uker senere, natten til 31. mai 1778, døde som følge av utmattelse og overanstrengelse.

Voltaire fikk en kristen begravelse i all hast, før myndighetene rakk å forby det. Under revolusjonen, i 1791, ble levningene hans flyttet til *Panthéon*.

Epilogue (sluttord)

Voltaire regnes som en av de største av alle franske skribenter. Selv om bare noen av verkene hans fremdeles kan sies å være aktuelle, beundres han verden over som en fryktløs korsfarer mot tyranni, renkespill, brutalitet og ondskap (selv om han altså selv ikke alltid var blant de hederligste og redeligste). Skriftene hans er dessuten bærer av typiske franske kvaliteter: her er briljant kritikk, overstadig vidd og sviende satire. Hele hans produksjon, kan vi si, strekker seg mot et ideal om fremskritt og opplysning som taler til hele menneskeheten – og som skulle skaffe revolusjonsbevegelsen rikelig med ved til bålet...

Ideer til filosofiske samtaler

1. Voltaire smisket og smigret for å innnynde seg hos dem som satt med makten. Samtidig viser hans skrifter at han i virkeligheten ikke hadde så mye til overs for disse menneskene og det de stod for. Men, ved ikke å vise sine egentlige følelser fikk han muligheten til å skrive og til å spre ideer som han mente kunne bidra til en bedre verden.

Synes dere at det noen ganger er greit å «spille falskt» hvis hensikten er å kunne gjøre noe godt for andre? Er det i tilfelle også greit å «spille falskt» dersom hensikten er å oppnå fordeler for seg selv?

2. Voltaire anklaget kirken for å være dogmatisk og autoritær. Mot dogmer og fanatisme satte han den sunne fornuft og den frie tenkning. Han mente at man ikke skal tro på noe som man ikke kan komme frem til ved hjelp av fornuften, dvs. på egen hånd.

Tror dere det er mulig å forstå absolutt alt ved hjelp av fornuften? Er det visse ting som det ikke er mulig å forstå i det hele tatt? Er det andre ting som det virker ulogisk, eller ufornuftig å tro på, men som kan være sant likevel?

3. Voltaire trodde på Gud som et styrende fornuftsprinsipp i verden. Tror dere at det finnes en bevissthet «bak» den verden vi oppfatter med sansene våre? Tror dere det finnes en fornuft eller logikk «bak» verden slik den fungerer? Går det an å tenke seg en slik bevissthet og fornuft uten å tenke på den som en eller annen form for religiøs Gud? Hva er Gud uten religionen som menneskene har skapt? Hva er menneskenes religion uten en Gud?